

Fascinace Golemem

Z Babylonského talmudu na plátna kin a ještě dále

TEXT TOMÁŠ TETIVA, FOTO ARCHIV ŽIDOVSKÉHO MUZEA V PRAZE

Když se řekne Golem, většina lidí si automaticky vybaví neforemného hliněného obra přepásaného železnými pásy. Takto ho na počátku 50. let kanonizovala nesmrtelná komedie Martina Friče **Císařův pekař – Pekařův císař** a jako suvenýr v této podobě je k sehnání po celé Praze i dnes. Ačkoliv je toto filmové zpracování golemovské legendy u nás zcela určitě nejpopulárnější, Golem se objevuje v literatuře a ve výtvarném umění už dávno předtím. Golem umělce prostě fascinuje stovky let a jeho podoba se proměňuje v běhu času – od robotického sluhu rabiho Löwa přes ochránce židovské komunity až po hororové monstrum zabíjející pouhým pohledem.

Když se při prohlídkách Židovského muzea ptáme návštěvníků z řad laické veřejnosti, zdali znají nějakou významnou židovskou osobnost, ve většině případů odpoví jméno rabi Löw, řečený Maharal. Již v prvních pověstech týkajících se osobnosti Maharala, které vznikaly v 19. století, se hovoří o jeho neobyčejných schopnostech. Golem, umělý člověk, který měl ochraňovat pražské židovské ghetto, je pak poprvé v literatuře doložen ve sbírce **SIPPURIM** z roku 1847. Maharal se díky tomu stal osobností známou i mimo hranice ghetta,“ říká Zuzana Pavlovská, vedoucí Odboru pro vzdělání a kulturu Židovského muzea v Praze.

Pojem „golem“ lze nalézt už v Tóře – znamená to cosi uměle vytvořeného, v syrovém stavu, nehotového. První příběhy o Golemovi pak zmiňuje traktát **SANHEDRIN**, který je součástí **BABYLONSKÉHO TALMUDU**. A odtud se legendy šíří všemi směry napříč staletími a úplná exploze golemovského tématu začíná v 19. století v éře nadcházející moderny a vypjatého romantismu. Golem už není výhradně mystickým a filosofickým konceptem, ale stává se z něj námět uměleckých děl a metafora, která později nachází živnou půdu zejména v oblasti popkultury.

O Golema se začali na počátku 19. století zajímat němečtí romantici, pro něž bylo téma umělé bytosti obdařené mocnou silou, a zároveň hrozbou nečekané destrukce, určitou metaforou moderní civilizace a jejích technologií. Zároveň je pro ně Golem symbolem sebeodcizení, ztráty či rozpadu vlastní osobnosti, ze které zůstane jen její mechanická nápodoba. Zhruba o sto let později se tyto motivy objevují i v díle Franze Kafky, který podobné existenciální noční můry vtiskl do svých románů a novel, ačkoliv se Golemem explicitně zabýval jenom okrajově.

Golem pouští hranice ghetta

Bodem zlomu v popularizaci golemovské tematiky byla sbírka židovských lidových příběhů nazvaná **SIPPURIM**, která vyšla v Praze v roce 1847. Jedním z autorů byl Leopold Wiesel, který byl známým sběratelem pověstí ze starého pražského židovského ghetta. Podle něj si rabi Löw vyrobil z hlíny sluhu – Golema, kterého oživoval vkládáním Božího jména zapsaného na kousku papíru. Oproti dřívějšímu pojetí zbavuje Wiesel rabiho Löwa folklorního mysticismu a ukazuje ho spíše jako vědce, který předběhl svoji dobu.

„Bylo to právě toto podání, plod literárního romantismu, které golemovskou

■ Friedrich Lederer, **GOLEM V PRAŽSKÉM GHETTU**, 1943, kresba tužkou a pastelem na kartonu

■ Hugo Steiner-Prag, **VOSKOVÁ PANENKA**, ilustrace románu Gustava Meyrinka Golem, 1916, kresba pastelem a křídou

legendu uvedlo do nejširšího povědomí. Tajemný šerosvit mysteriózního ghetta, záhady skrytého vědění nejvyšších pravd, temný svět vášní, úkladů, osudových hrozeb – to vše již předtím inspirovalo bratry Grimmy a Ludwiga Achima von Arnima. Golem zaujal E. T. A. Hoffmanna a Clemense Brentana, psali o něm čeští klasici Josef Svátek, Jaroslav Vrchlický, J. J. Kolár, Alois Jirásek. Pod vlivem haskaly, židovského osvícenství, byl jejich Golem často výtvořem technické dovednosti rabiho Livy a jeho znalostí zákonů přírody a mechaniky, nikoliv bytostí stvořenou magickou mocí písmen,“ vysvětluje ředitel Židovského muzea v Praze Leo Pavlát.

Začleněním golemovských legend do **STARÝCH POVĚSTÍ ČESKÝCH** od Aloise Jiráska a **PRAŽSKÝCH POVĚSTÍ** Josefa Svátka získal rabi Löw a jeho Golem popularitu i pro další generace. O příběh se zajímali také novoromantici z konce 19. století. Rabimu Löwovi věnoval báseň pražský básník Hugo Salus, mladý Rainer Maria Rilke nebo Detlev von Liliencorn. Svého největšího rozšíření dosáhly však legendy o rabim Löwovi a jeho Golemovi na počátku 20. století. Spisovatel Judl Rosenberg v knize **ZÁZRAČNÉ ČINY RABIHO LÖWA**

z roku 1909 líčí, jak rabi se svým zetěm a žákem stvořili Golema na břehu Vltavy, aby sloužil k obraně židovské obce, obviněné z rituální vraždy a ohrožené pogromy.

Meyrinkův Golem

Nejslavnější literární zpracování Golema ve 20. století však představuje stejnojmenný román rakouského spisovatele Gustava Meyrinka z roku 1915, který se stal mezinárodním bestsellerem. Jedná se o pozoruhodné literární dílo, které čerpá z kabaly a orientálního mysticismu a svým způsobem se blíží surrealistickým experimentům. Rabi Löw začne být nadbytečný a Golem se nakonec stává symbolem snového vědomí ghetta krátce předtím, než ho zničí moderní plánovači, jak uvádí Peter Demetz ve své stati v knize **CESTA ŽIVOTA**.

Meyrinkova **GOLEMA** ilustroval pražský rodák a grafik Hugo Steiner-Prag. Kunsthistorik Arno Pařík z Židovského muzea v Praze zmiňuje, že jeho podoba Golema odpovídá Meyrinkově textu: je to exotická tvář jakéhosi nehmotného přízraku, který se čas od času zjevuje v ulicích ghetta jako zhmotnění kolektivních představ a pocitů jeho obyvatel.

„Vždycky jednou za lidskou generaci proběhne Židovským Městem jako blesk

jakási duchovní epidemie, zmocňuje se lidských duší za určitým účelem, který nám zůstává skryt, a jejím vlivem vznikají – něco jako fata morgána – obrysy charakteristické bytosti, která zde snad před staletími žila a žijí po uskutečnění a tvaru... Možná je to jen jakési duševní umělecké dílo, v němž není obsaženo lidské vědomí – umělecké dílo, které vzniká tak, jako vyrůstá krystal z beztvare hmoty podle stále stejných vnitřních zákonů...“ – takto popisuje spirituální koncept Golema Gustav Meyrink.

Nejstarší novodobé zpodobení Golema pochází od Mikoláše Alše, který byl údajně první, kdo se odvážil nakreslit Golema s lidskou tváří. Jeho perokresba **RABI LÖW A GOLEM** byla publikována v časopise *Květy* v roce 1899 jako ilustrace povídky Josefa Svátka **GOLEM RABIŇA BEZALELA LVA**, která zachycuje Golemovo stvoření – proti postavě rabiho Löwa se zjevuje tvář s neurčitými hrubými rysy jakoby uhnětená z hlíny, na jejímž čele je hebrejskými písmeny vepsáno slovo Golem.

Golema objevují filmaři

Podle kunsthistorika Arno Paříka to však byl Meyrinkův román a Steinerovy ilustrace, které určily podobu Golema a ovlivni-

■ Hugo Steiner-Prag, *ZJEVENÍ GOLEMA*, ilustrace románu Gustava Meyrinka *GOLEM*, 1916, kresba pastelem a křídou

■ Hugo Steiner-Prag, *U HROBU MISTRA*, ilustrace románu Gustava Meyrinka *GOLEM*, 1916, litografie

ly další umělce. Golem má asijské rysy, jeho tvář je neproniknutelná a bez výrazu, vzdáleně připomíná Buddhu, ale chybí mu jeho laskavost. Podobné výtvarné pojetí se také objevuje v prvních filmech o Golemovi, které natočil německý herec a režisér Paul Wegener. Byl to vlastně začátek vlny expresionistických hororů, která vyvrcholila ve dvacátých letech legendárními snímky jako byl *KABINET DROKTORA CALIGARIHO* nebo *NOSFERATU, SYMFONIE HRŮZY*.

První filmový *GOLEM* vznikl v roce 1915, ale z filmu se dochoval pouze čtyřminutový fragment. Snímek transcenduje tradiční legendu, neboť Golem se zde zamíluje do Jessicy, dcery starožitníka, který ho pomocí magického amuletu přivedl k životu, avšak poté co jeho láska není opětována, ho zachvátí zuřivost a začne usilovat o život Jessičina milence. O dva roky později vznikl film *GOLEM A TANEČNICE* a v roce 1920 Wegener natočil prequel s názvem *JAK GOLEM NA SVĚT PŘIŠEL*.

Maska a kostým Golema a Wegenerův herecký výkon jsou působivé i po více než sto letech. Autorem masky byl sochař Rudolf Belling a jeho Golem je imponantní – robustní postava v nadlidské velikosti s tuhou kšticí podobající se

helmě starověkých vojáků, díky mimice tak trochu člověk, ale zároveň nemotorně se pohybující jako oživlá socha ztracená ve světě lidí.

V té době ztvárňuje Golema také výtvarník Bedřich Feigl, příslušník Kafkovy ge-

Nejslavnější literární zpracování Golema ve 20. století představuje stejnojmenný román rakouského spisovatele Gustava Meyrinka z roku 1915, který se stal mezinárodním bestsellerem.

nerace a jeden z účastníků první výstavy skupiny Osma v dubnu 1907. Ze všech pražských židovských umělců se nejvíce zajímal o židovské náměty a také jich nejvíce ilustroval. V roce 1921 vydal v Nakladatelství pro židovské umění a kulturu

Fritze Gurlitta v Berlíně cyklus 13 litografií *PRAŽSKÉ GHETTO*, v nichž se odvážnými deformacemi postav i architektury nejvíce přiblížil expresionismu.

Golem a meziválečná avantgarda

Téma Golema a umělých bytostí přijali za své i protagonisté meziválečné avantgardy. Obzvláště optimistická 20. léta představovala období, kdy se nejvíce objevovaly nejrůznější projekty mechanických figurín, loutek a monster. Josef Čapek se ve svém traktátu *UMĚLÝ ČLOVĚK* (Homo artefactus), který vznikl jako parodie na futuristický manifest, zamýšlí nad souvislostí mezi Golemem a různými umělými výtvoři člověka.

„Jeho kresba Golema ukazuje primitivní hliněný idol, karikující postavu jeho bratra Karla, a navozuje tak představu Golema jako dvojníka. Poukazuje vtipně také na souvislost Golema s plastikami primitivního, zejména afrického umění,“ říká kunsthistorik Arno Pařík.

Golem a mystika židovského ghetta pochopitelně zaujaly i surrealisty, pro které to bylo téma ilustrující jejich zájem o esoteriku, magii a hlubinnou psychologii. Golem se v jejich tvorbě stává metaforou, která

■ Hugo Steiner-Prag, **GOLEM**, ilustrace k románu Gustava Meyrinka, 1916, litografie

odhaluje nevědomé procesy odehrávající se v lidské duši, protikladem racionality vědomého stavu. Ukazuje se to v kolorovaných litografiích Jindřicha Štyrského, které vytvořil v roce 1928 jako ilustrace pro báseň Vítězslava Nezvala **ŽIDOVSKÝ HRBITOV**.

Zatímco ve 20. letech se umělci opájejí bezstarostnou a optimistickou představou Golema jako umělého člověka, v následujícím desetiletí je už s nástupem nacismu a hrozby válečného konfliktu všechno jinak. Pryč je lyrika poetismu a artificialismu, do popředí se derou temné motivy sloužící jako protest či varování před zneužitím síly.

„Zdařilým výrazem těchto aspektů představy Golema je obraz malířky Toyen **OBJEKT**

-FANTOM z roku 1937, který znázorňuje podivný hliněný kulovitý objekt valící se pouští, se znepokojujícím pohledem jediného žlutého oka uprostřed, vzbuzující pocit úzkosti a strachu. Jedním z nejzajímavějších golemovských obrazů v českém umění je také obraz Františka Hudečka z konce 30. let nazvaný **GOLEM - MUŽ PROBUZENÝ ŽHNOUCÍM KLADIVEM**,“ zdůrazňuje kunsthistorik Arno Pařík.

Od V + W k socialistické utopii

Golem našel své místo i v divadelním zpracování. Mezi nejznámější patřila revue **V + W GOLEM**, kterou na počátku 30. let uvádělo Osvobozené divadlo. Výtvarným zpracováním navazuje na Wegenerova Go-

lema – herec Václav Trégl je oblečený do vycpaného oděvu z hrubé pytloviny a po scéně se pohybuje nemotornými pohyby. Komický výraz jeho postavy zdůrazňuje do stran vyčesaný účes a hladce oholená a dětsky bezelstná tvář.

„Když Golem obživil, tak se lidi slyšitelně nadýchli. Golem tam stál v ohromně hutném kostýmu. Hlína na hlavě, těžká paruka, těžké líčení. Strašně se potil. A nesměl se ani hnout. A když mu zasunuli šém, pomaloučku se pohnul. A lidi... to by špendlíček nepropadnul,“ vzpomínal po letech Jiří Voskovec.

V souvislosti s nástupem fašismu ožila na konci 30. let k představa Golema jako spasitele a ochránce Židů. Takto ho zobrazuje stejnojmenný francouzsko-český film režiséra Juliána Duviviera, který byl natočen v Praze v roce 1936 poté, co v nacistickém Německu vstoupily v platnost norimberské zákony. Za války byla oproti tomu postava Golema jako ochránce židovského národa zneužita nacistickou propagandou v antisemitské brožůře Waltera Jakobiho **GOLEM, METLA ČECHŮ**, v níž autor obviňuje Židy a svobodné zednáře z údajného spiknutí proti Československu.

Nejslavnější inkarnaci Golema a nové přeuvyprávění legendy představuje samozřejmě komedie Martina Friče **CÍSAŘŮV PEKAŘ - PEKAŘŮV CÍSAŘ** z roku 1951. Můžeme polemizovat s jejím pojetím, můžeme se smát obří hliněné postavě Golema, která je na hony vzdálená kabalistickým vizím, ale jestli u nás existuje sdílená představa Golema, tak je to právě zobrazení z tohoto filmu.

Martin Frič ve svém snímku vychází z pražské golemovské mytologie, kterou však v duchu doby přizpůsobil potřebám komunistické propagandy. Židovskou mystiku vystřídala marxistická ideologie, spiritualitu nahradil humor Jana Wericha a Golem se ruku v ruce s dělnickou třídou stává metaforou pokroku a mírového využití jaderné energie. A aby to všem bylo úplně jasné, tak finále snímku končí budovatelskou písní s vizí socialistické utopie.

Nový návrat Golema

Zájem o golemovské téma pak trochu pohasl, ale v 80. letech začíná opět ožít. Polský režisér Piotr Szulkin, který je autorem kultovních sci-fi noire snímků **OBI-OBA - ZÁNÍK CIVILIZACE** a **GA, GA - SLÁVA HRDINŮM**, natočil v roce 1980 svoji vlastní verzi Golema inspirovanou Meyrinkovým románem. V roce 1982 vydal nositel Nobelovy ceny za literaturu a jeden z největších světových spisovatelů Isaac Bashevis Singer novelu **GOLEM**. V jeho

■ Karel Dvořák, **GOLEM A RABI LÖW NAD PRAHOU**, 1951. Rekvizita pro film **CÍSAŘŮV PEKAŘ**, kde byl obraz používán jako španělská stěna zakrývající tajný vchod do Rudolfovy komnaty.

pojetí je Golem jiný, mnohem více lidský, než bývalo zvykem v předchozích zpracováních legendy.

Také v Praze ožila golemovská legenda v řadě nových vydání starých příběhů. K nejzajímavějším patří kniha **OSM SVĚTEL** z roku 1986, kterou napsal současný ředitel Židovského muzea v Praze Leo Pavlát. Uvádí čtenáře do světa starých příběhů a legend, spojujících tradiční svět chasidismu s bájným orientem. Najdeme zde také pražské pověsti o zázračné hostině rabiho Löwa pro císaře Rudolfa, o stvoření Golema a službách, které pak prokazoval rabiimu i celé židovské komunitě.

Golema postupně pohltila i popkultura, která ho však zjednodušuje na prvo-

plánový symbol. Německá trashmetalová kapela Protector natočila v roce 1988 koncepční album nazvané **GOLEM**. Tam v souladu s metalovou estetikou převažuje destruktivní síla Golema – na obalu se objevuje rozlícené monstrum, které ničí židovské ghetto. Kromě toho jméno Golem také přijala německá deathmetalová kapela, která vydala několik alb v devadesátých letech.

U nás zase na konci sedmdesátých let vznikl Golem Jana Václavíka, který po desetiletí doprovázel popové interprety typu Josefa Laufera nebo Petry Janů. Tady spíše zafungovala asociace s Prahou a s filmem **CÍSAŘŮV PEKAŘ**, který za normalizace běžel každou chvíli v televizi. Prá-

vě ztvárnění Golema z filmu se objevuje na obalech desek orchestru a stvrzuje tak pražskou golemovskou mytologii.

Golem vstupuje do nového milénia

Zájem o téma Golem pokračuje i v novém tisíciletí. Mezi výtvarně zajímavá zpracování legendy patří např. **LEGENDA O GOLEMOVI** od Ivany Pecháčkové s ilustracemi Petra Nikla z roku 2000 nebo **GOLEM** Hany Neborové, kterého ilustroval známý český grafik Adolf Born v roce 2006.

Zatím poslední filmové zpracování mají na svědomí izraelské režiséři Doron a Yoav Pazovi, kteří v loňském roce natočili svůj remake Golema, tentokrát jako nízkorozpočtový gore horor. Příběh je zasazen do doby morové epidemie, kde se izolovaná židovská osada ocitne v područí zuřivých křesťanských nájezdníků. Mladá žena v zoufalé snaze pomoci požádá o asistenci mystické síly, ale stvoření Golema se vymkne zpod kontroly přímo apokalyptickým způsobem. Snímek je svérázným mixem různých žánrů a nezapře svoji inspiraci estetikou Davida Cronenberga – ve snímku vybuchují hlavy, jakmile na ně Golem ztvárněný jako malý chlapec upře svoji pozornost.

Jak to vypadá, legenda o Golemovi je pořád živá a zřejmě nás bude provázet i nadále. A jaký má pohled na její nesčíslné variace ředitel Židovského muzea v Praze Leo Pavlát? „Golemovská legenda bohužel zastínila význam výjimečné osobnosti rabiho Löwa, s nímž ji romantičtí tvůrci spojili. Stejně tak zůstává zastřen původní koncept ‚golema‘ v nejstarší židovské tradici coby esoterického duchovního cvičení. Pohoršovat se nad tím by však bylo přepjaté. Legenda je zvláštní žánr a ta o Golemovi dokáže již po staletí oslovovat nové a nové čtenáře,“ uzavírá Leo Pavlát. ✘

V souvislosti s nástupem fašismu ožila na konci 30. let představa Golema jako spasitele a ochránce Židů. Takto ho zobrazuje stejnojmenný francouzsko-český film režiséra Juliena Duviviera.